
**ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY**
Studia Pedagogiczne z. 27
Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna 10

MARIA SOBIESZCZYK

**LITERATURA POPULARNONAUKOWA JAKO ŚRODEK
DYDAKTYCZNY W NAUCZANIU POCZĄTKOWYM**

1. Wstęp

Praca dydaktyczno-wychowawcza w klasach I-III jest działalnością wielostronną. Procesy nauczania i uczenia się, wychowania i kształcenia łączą się ze sobą i kształtują osobowość dziecka. Oznacza to, że w procesie dydaktyczno-wychowawczym należy kształtować wartościowe postawy uczniów oraz zmierzać do opanowania odpowiedniego zakresu wiedzy.¹

Właściwa praca dydaktyczno-wychowawcza w klasach I-III powinna także ukształtować szereg umiejętności, aby uczeń mógł m.in. aktywnie uczestniczyć w życiu i pracy rodziny, klasy i szkoły, posługiwać się umiejętnością korzystania z literatury pięknej i popularnonaukowej.²

Zagadnienia wykorzystywania literatury niebeletrystycznej przez nauczycieli nauczania początkowego jest przedmiotem rozważań tego artykułu. Zanim jednak przystąpię do omówienia wyników badań sondażowych kilka informacji teoretycznych.

2. Literatura popularnonaukowa - pojęcie i jej walory jako środka dydaktycznego

Książka popularnonaukowa to taka, która przedstawia aktualne osiągnięcia nauki w sposób dostępny dla niespecjalisty. Różni się od podręcznika nie tylko formą, ale i funkcją jaką pełni w życiu odbiorcy.³

Literatura popularnonaukowa jako środek dydaktyczny nie jest chyba w pełni wykorzystywana i doceniana w procesie dydaktycznym. Spowodowane jest to prawdopodobnie brakiem opracowań metodycznych, które omawiałyby jak tego typu publikacje wykorzystać na lekcjach w nauczaniu początkowym. Większość autorów skupia się raczej na literaturze pięknej. Rolę tekstów niebeletrystycznych doceniły autorki *Pracy z tekstem w klasach I-III*, K. Lenartowska i W. Świętek. Uważają one, że tego typu literatura ma ogromne znaczenie w rozbudzaniu zainteresowań poznawczych, w zdobywaniu wiadomości z różnych dziedzin wiedzy, które zostaną w toku nauki szkolnej uporządkowane i pogłębione.⁴ Maria Dobryniewska pisze o literaturze popularnonaukowej jako środku wzmacniającym treści kształcenia w nauczaniu początkowym. Uważa, że rola książek tego typu jest różnorodna.⁵ Służą one do przekazu określonych wiadomości w przystępnej formie. Są źródłem bogacenia słownictwa ucznia, przyswajania wyrazów i związków frazeologicznych. Literatura ta rozbudza zainteresowania ogólne i szczegółowe. Rozwija zdolności poznawcze oraz kształci postawę badawczą w stosunku do otaczającej rzeczywistości.⁶

Książki popularnonaukowe mają jeszcze inny walor. Przyciągają młodego czytelnika swoją bogatą szatą graficzną. Piękne, kolorowe ilustracje wyjaśniają prezentowane treści. Książki te są też bardzo często punktem wyjścia do zajęć praktyczno-technicznych, do różnego rodzaju ćwiczeń i doświadczeń, tak wskazanych i zalecanych przez program nauczania. Można je przede wszystkim wykorzystywać na lekcjach środowiska społeczno-przyrodniczego i pracy-techniki, języka polskiego i matematyki. Myślę także, że na niektórych lekcjach z przedmiotów artystycznych wykorzystanie książki, tekstu popularnonaukowego bywa pożądane.

Teksty literatury popularnonaukowej pobudzają również procesy psychiczne i skłaniają do refleksyjnego myślenia.⁷

Zdaniem M. Dobryniewskiej sięganie do książek popularnonaukowych i skorelowanie ich z treściami programowymi jest wzmocnieniem tych treści, które służą do poszerzania wiadomości i do trwałego ukształtowania pojęć.⁸

3. Rodzaje książek popularnonaukowych

Wykorzystywanie tego typu lektury przez nauczyciela w procesie dydaktyczno-wychowawczym wymaga orientacji w wydawnictwach książek nowatorskich pod względem formy, jak i znajomości poszczególnych typów - rodzajów tej literatury.

J. Papuzińska wyróżnia następujące typy wydawnictw popularnonaukowych:⁹

- wydawnictwa encyklopedyczne dla dzieci np. *Polska - moja ojczyzna*,
- atlasy mające formę zbliżoną do encyklopedii,
- wydawnictwa albumowe o tematyce geograficznej, przyrodniczej, historycznej itp.,
- poradniki np. *Gramatyka na wesolo*,
- zbiory zagadek tematycznych i rozrywek umysłowych, obejmujące określone dziedziny wiedzy,
- książki magazyny np. *Głos przyrody* M. Kowalewskiej,
- książki tzw. "manipulantki" lub "książki - zabawki", które oprócz tekstu informacyjnego zawierają plansze do wycinania, gry, zagadki itp.

Autorka cytowanego wcześniej artykułu wskazuje m.in., iż planując rozkład materiału, należy uwzględnić lekturę dla ucznia.

Wiele książek tego gatunku napisanych jest przystępnym językiem.

Aby książka spełniała swoje zadanie, nauczyciel powinien jednak zwrócić uwagę na następujące sprawy:¹⁰

- z jakimi treściami związana jest dana książka,
- miejsce i możliwości wykorzystania jej w realizowanym cyklu tematycznym,
- możliwości samodzielnego przeczytania przez uczniów w całości lub fragmentach,
- problem ogólny i szczegółowy danej publikacji,
- szata graficzna,
- elementy do czynności praktyczno-technicznych,
- nowe pojęcia lub zakres słownictwa do utrwalania,
- możliwości zastosowania różnych form prac z książką,
- twórczość dziecięca jako wynik pracy z lekturą,
- jakie wiadomości i umiejętności uczeń zdobędzie w wyniku pracy z lekturą.

Uważam, że należy dążyć do kontaktu z literaturą popularnonaukową. Często książka wykorzystana przez nauczyciela w procesie lekcyjnym stanowi inspirację do pracy pozalekcyjnej uczniów. Zarówno tej zorganizowanej przez

nauczyciela, jak i przez samego ucznia w domu.

Od tego w dużym stopniu zależy twórcza postawa dziecka.

Kontakt ucznia z książkami o treściach popularnonaukowych uczy odpowiedniej selekcji wiadomości pod warunkiem, iż będzie on ciągły, a praca z tą lekturą właściwie ukierunkowana.¹¹

4. Analiza własnych badań dotyczących stosowania literatury popularnonaukowej jako środka dydaktycznego

4.1. Założenia badań i teren badawczy

Znikoma literatura na temat wykorzystywania tej literatury skłoniła mnie do zastanowienia się nad następującymi problemami:

- czy literatura popularnonaukowa jest przez nauczycieli nauczania początkowego w procesie dydaktyczno-wychowawczym wykorzystywana?
- czy nauczyciele doceniają wartości tej literatury?
- czy potrafią zdefiniować tego typu publikacje?
- czy potrafią podać kilka przykładów takich książek?

Odpowiedzi na powyższe problemy otrzymałam w trakcie badań przeprowadzonych w 1991 roku.

Sondażem objęto 43 nauczycielki uczące w klasach niższych.

Osoby te reprezentują szkoły wiejskie (31 osób) i miejskie, których było znacznie mniej (12).

W trakcie przeprowadzania badań nauczycielki były studentkami zaocznymi na kierunku nauczania początkowego. W związku z tym posiadały różny stopień przygotowania do zawodu nauczycielskiego. Wykształcenie badanej grupy kształtowało się następująco:

- wykształcenie średnie - 8 osób
- wykształcenie średnie + roczny kurs pedagogiczny - 18 osób
- wykształcenie pomaturalne - 17 osób.

Staż pracy badanych nauczycielek także był różny. Mieścił się w granicach od 4 - 13 lat pracy.

Informacje stanowiące podstawę analizy uzyskałam metodą ankiety i wywiadu.

4.2. Analiza wyników badań

Po dokonaniu analizy przeprowadzonych badań muszę stwierdzić, że są one niezadowolające. Większość ankietowanych nauczycielek nie docenia roli literatury popularnonaukowej jako środka dydaktycznego. Świadczą o tym udzielone odpowiedzi. 29 nauczycielek (co stanowi 67,4 % badanej grupy) udzieliło odpowiedzi negatywnej na pytanie dotyczące wykorzystywania takich książek na lekcjach. Pozostałe 14 osób (32,6 %) odpowiedziało - "tak stosuję". Literatura ta, wykorzystywana jest przez te osoby najczęściej na lekcjach środowiska i języka polskiego. Czasami na matematyce i pracy-technice. Służy przeważnie do wyjaśniania niektórych zjawisk, poznania przeszłości. Wykorzystywane są także ilustracje z tych publikacji, które umożliwiają zrozumienie niektórych treści, często dla uczniów niezrozumiałych. Dlatego tak bardzo dziwi niedocenywanie tej literatury przez nauczycielki nauczania początkowego. Zwłaszcza, że dzieci w młodszym wieku szkolnym charakteryzuje myślenie konkretno-obrazowe. Nie należy więc nadużywać metod słownych, ale raczej stosować takie metody, które aktywizują sferę poznawczą i emocjonalną dziecka.

Dokonując analizy wyników badań zastanawiałam się nad faktem, iż być może nauczyciele stosują częściej teksty niebeletrystyczne, tylko nie zdają sobie sprawy, że jest to właśnie ten typ literatury. Jednak na pytanie, które dotyczyło zdefiniowania książek popularnonaukowych, większość osób - 35 (81,4 %), starało się odpowiedzieć mniej lub bardziej dokładnie. Były to określenia typu: "książka popularnonaukowa to taka, która prezentuje zjawiska, osiągnięcia techniki, informatyki, zagadnienia matematyczne w taki sposób aby mógł to zrozumieć młody czytelnik." Tylko 8 osób (18,6 %) nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Poza tym badana grupa potrafiła wymienić zaledwie kilka tytułów takich książek. O ile tytuł został podany poprawnie, to większość nie знаła autora. 16 badanych nauczycielek nie wymieniła żadnego tytułu.

Pozostałe osoby napisały najczęściej po dwa przykłady.

A to publikacje wymieniane przez ankietowane nauczycielki:

W. Gawdzik: *Ortografia na wesolo*

W. Gawdzik: *Gramatyka na wesolo*

M. Kownacka: *Razem ze słonkiem*

W. Szewrin: *Geometria dla najmłodszych*

Encyklopedia techniki dla dzieci

Atlas geograficzny *Świat i człowiek*

Jak żyli ludzie - jedna z publikacji oficyny wydawniczej BGW

W świecie zwierząt - także książka oficyny wydawniczej BGW
 Encyklopedia *Świat dziecka* - seria książek wydawniczych przez wydawnictwo
 Reś Polonia

Zabawa z gramolami - książka dotycząca zabaw komputerowych

Kilka z ankietowanych osób napisało, że korzysta z czasopism dla dzieci i młodzieży, z których wybiera teksty popularnonaukowe.

Są to czasopisma takie, jak: "Płomyczek", "Świat Młodych", "ABC Techniki", "Młody Technik", "Horyzonty Techniki", "Bajtek".

Były też osoby, które wskazywały na audycje radiowe i telewizyjne o charakterze popularnonaukowym.

Pomimo niektórych zadawałających wypowiedzi należy stwierdzić, że literatura popularnonaukowa wykorzystywana jest bardzo rzadko i często przypadkowo. Przynajmniej przez badaną grupę nauczycielek.

Ankieta dla porównania zawierała kilka pytań na temat literatury pięknej dla dzieci. W tym wypadku odpowiedzi były wyczerpujące. Wszystkie 43 osoby badane wykazały się znajomością tej literatury. Umiały zdefiniować jej pojęcie, wymienić sporo tytułów i autorów literatury pięknej dla dzieci. Doceniały celowość wykorzystywania jej w procesie dydaktycznym.

Autorka artykułu nie ma zamiaru negować walorów literatury pięknej dla dzieci, dziwi ją tylko i szokuje fakt tak nikłego zainteresowania i niedoceniaenia wartości literatury niebeletrystycznej.

Czyżby marginesowe traktowanie problemu literatury popularnonaukowej w nauczaniu początkowym w czasopismach pedagogicznych było tego jedyną przyczyną? Myślę, że nie, ale to już temat do kolejnych moich rozważań.

5. Niektóre książki popularnonaukowe dla dzieci klas I-III do wykorzystania na lekcjach środowiska społeczno-przyrodniczego

Ponieważ badana grupa wykazała się taką słabą znajomością książek popularnonaukowych chciałabym poniżej zaprezentować kilka propozycji tejże literatury do wykorzystania na lekcjach środowiska społeczno-przyrodniczego. Wykaz ten może także być pomocny nauczycielom rozpoczynającym pracę lub też studentom jako przyszłym nauczycielom. Osoby zainteresowane odsyłam również do cytowanego wcześniej artykułu M. Dobryniewskiej, która zamieściła w nim spis książek do jeszcze innych przedmiotów niż środowisko.

W prezentowanym poniżej wykazie książek popularnonaukowych podaję autora, tytuł i krótką informację o treści danej pozycji oraz wydawnictwo.

Tabela 1. Wykaz książek popularnonaukowych

Lp.	Autor	Tytuł	Wydawnictwo	Zawartość treściowa pozycji
1	Cecylia Lewandowska	Nad Pasłęką żyją bobry	Nasza Księgarnia	Książka łatwa do samodzielnego czytania przez dzieci kl. II i III. Zawiera wiele ciekawych informacji o życiu bobrów, kolorowe ilustracje.
2	Lech Niekrasz	Statki spotykają się w porcie	Wyd. Harcerskie "Horyzonty"	Bogate słownictwo dotyczące różnych typów statków. Bogato ilustrowana. Zawiera wkładki do wycinania i naklejania. Łatwa do samodzielnego czytania.
3	Rodolf Arnold	Bzz.. bzz.. bzz.	R. Arnold Verlag Leipzig	Na każdej stronie ilustracje z życia pszczoł. Sporo informacji o życiu pszczoł.
4	Helmut Massny	Wiewiórka Rudka	-//-	Dużo informacji o życiu wiewiórek. Łatwa do samodzielnego czytania. Bogata szata graficzna.
5	Jan Lipka	Wakacje u kapitana Nemo	Nasza Księgarnia	Zawiera dużo informacji o rybach. Uczniowie kl. II - III mogą ją czytać samodzielnie.
6	Czesław Janczarski	Płynie Wisła płynie	-//-	Książka łatwa. Jest to gra-loteryjka o charakterze geograficznym. Dziecko ma przepłynąć z Baraniej Góry do Gdańska. Po drodze poznaje polskie nadwiślańskie miasta.
7	Marian Brandys	Najdziwniejsze z miast	Biuro Wydawnicze "Ruch"	Do czytania fragmentami przez nauczyciela. Zawiera wiadomości o Warszawie z lat wojny.
8	Bolesław Orłowski	Pradziadkowie zegara	Nasza Księgarnia	Tekst łatwy do czytania. Przedstawia historię zegara.
9	Leszek Gaszyński	Co to jest prąd elektryczny?	Młodzieżowa Agencja Wydawnicza	Zawiera rysunki i wkładki do wycinania. Do samodzielnego czytania w kl. III.
10	Władysław Terlecki	Od denara do złotych	Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych	Do czytania samodzielnego dla uczniów kl. III. Tematyka historyczna.
11	Maria Kownacka	Razem ze słońkiem	Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne	Sześciotomowa, bogato ilustrowana publikacja, tytuły - to nazwy pór roku. Może być czytana fragmentami przez nauczyciela. Zawiera sporo ciekawych pomysłów do realizacji treści przyrodniczych.

Lp.	Autor	Tytuł	Wydawnictwo	Zawartość treściowa pozycji
12	Jerzy Heintze	Wśród owadów	Nasza Księgarnia	Bogato ilustrowana, duży format. Do samodzielnego czytania. Dużo wiadomości o szkodnikach i sprzymierzeńcach człowieka.
13		Atlas geograficzny dla dzieci "Świat i człowiek"	Państwowe Wydawnictwo "Wiedza Powszechna"	Bardzo ładnie wydana pozycja. Zawiera sporo treści geograficznych dotyczących świata i Polski. Krótkie, zwięzłe i zrozumiałe informacje. Doskonała pomoc dydaktyczna
14	Jan Navratil	Encyklopedia obrazkowa dla najmłodszych "Sezam"	Nasza Księgarnia	Bogato ilustrowana, do każdego tekstu ilustracja. Pozycja do częstego wykorzystania na lekcjach. Wyszukiwanie, wyjaśnianie pojęć itp.
15	Veronique Babin	Encyklopedia dla najmłodszych "Mój świat"	"Książka i Wiedza"	Bogata szata graficzna. Dużo ciekawych treści.
16	Irena Słońska (red)	Poznaję świat	Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne	Książka dla dzieci 6-9 letnich. Do samodzielnego czytania. Bogato ilustrowana. Zawiera treści społeczne, przyrodnicze, geograficzne i historyczne.
17	Dawid Burne	Rośliny	Wydawnictwo "Arkady"	Jest to nowe oryginalne i pasjonujące spojrzenie na świat roślin. Książka ta ukazała się w serii "Patrzę, podziwiam, poznaję". Bogato ilustrowana. Doskonała pomoc na lekcje środowiska.
18	John Feltwell	W świecie zwierząt	Polska Oficyna Wydawnicza BGW	Jedna z książek serii "Świat wczoraj i dziś". Jest to seria, która informuje o świecie, rozwija zainteresowania.
19	Angela Wilkes	Przyroda – moja pierwsza książka	Polska Oficyna Wydawnicza BGW	Bogata szata graficzna. Jest to doskonały przewodnik jak odkrywać i poznać otaczający nas świat. Można z niej dowiedzieć się jak kiełkują rośliny, jak zachowują się psy i koty jak gąsienica zmienia się w motyla.

Większość z tych książek jest bogato ilustrowana. Ilustracje wyjaśniają treści, wpływają na atrakcyjność. Często są podstawowym informatorem, a tekst pełni rolę pomocniczą.

Ostatnio na naszym rynku wydawniczym pojawiło się sporo nowych publikacji. Najczęściej są to serie wydawnicze takich oficyn wydawniczych, jak: BGW, Arkady, Res Polonia.

Niektóre z nich umieściłam w przedstawionym wykazie.

Są to książki pod względem edytorskim bardzo piękne. Posiadają bogatą

szatę graficzną. Można je wykorzystywać na wielu przedmiotach w nauczaniu początkowym do realizacji różnych treści programowych.

Poniżej przedstawiam nowe serie wydawnicze.

Wydawnictwo "Arkady"

seria "Patrzę, podziwiam, poznaję"

Rośliny

Owady

Broń i zbroje

Skąły i minerały

Musze

Samochody

Instrumenty muzyczne

Sport

Maszyny latające

Ryby

Wydawnictwo "Res Polonia"

Encyklopedia "Świat dziecka"

Księga I - O ziemi

Księga II - O środowisku

Księga III - O życiu

Księga IV - O odkryciach

Księga V - O wynalazkach

Księga VI - O podróżach

Księga VII - O zawodach

Księga VIII - O postępie

Księga IX - O wyprawach

Księga X - O dziejach

Polska Oficyna Wydawnicza BGW

Seria "Świat wczoraj i dziś"

W świecie zwierząt

Siedem cudów świata

Dzieje ludzkości

Budowle wszechświata

Jak żyły dinozaury

Planeta Ziemia
 Jak żyli ludzie
 Ciało człowieka
 Jak pracują maszyny
 Cykl wydawniczy "Moja pierwsza książka"
 Przyroda
 Odkrycia
 W kuchni
 Co i jak

Chciałabym, aby zaprezentowany wykaz książek popularnonaukowych pozwolił nauczycielom urozmaicić i wzbogacić ich przyszłe lekcje środowiska społeczno-przyrodniczego. Aby umożliwił także ukazanie różnorodności zjawisk świata przyrody oraz pozwolił rozwijać zdolności poznawcze uczniów i wyrobić postawy w obcowaniu z przyrodą.

6. Zakończenie

W artykule próbowałam ukazać walory literatury popularnonaukowej jako środka dydaktycznego w nauczaniu początkowym.

Przeprowadzone badania dotyczące wykorzystywania tej literatury przez nauczycieli ujawniły szereg niedomagań.

Myślę, że warto zaznajamiać uczniów z różnorodnością i bogactwem literatury pięknej i popularnonaukowej przeznaczonej dla nich. Warto zapewne organizować lekcje z ciekawą książką pod hasłem "Tę książkę warto przeczytać". Będzie to odgrywało dużą rolę w rozwijaniu zainteresowań czytelniczych. Pozwoli poszerzyć wiadomości uczniów i zrozumieć trudne treści.

Na zakończenie moich rozważań, jako poparcie dla przedstawionych walorów literatury popularnonaukowej chciałabym przytoczyć wypowiedź uczennicy klasy trzeciej. Jest to jej opinia o książce Angeli Wilkes "Przyroda - moja pierwsza książka"- "Ta książka mi się podoba bo nie muszę się z niej uczyć, żeby się czegoś ciekawego dowiedzieć. Gdy ją czytam to zaraz wszystko wiem i pamiętam."

PRZYPISY

- ¹ *Program nauczania początkowego. Klasy I-III.* Warszawa WSiP 1983, s. 4
- ² Tamże, s. 4
- ³ M. Sewerski: *Spoleczna rola literatury popularnonaukowej.* Wrocław 1968
- ⁴ K. Lenartowska, W. Świętek: *Praca z tekstem w klasach I-III.* Warszawa WSiP 1982, s. 93
- ⁵ M. Dobryniowska.: *Literatura popularnonaukowa jako środek wzmacniający treści kształcenia w nauczaniu początkowym.* Odczyty pedagogiczne. Zeszyt 1, Zielona Góra ODN 1989, s. 5
- ⁶ Tamże, s. 5
- ⁷ K. Lenartowska, W. Świętek: *Praca z tekstem...* op.cit., s. 92
- ⁸ M. Dobryniowska: *Literatura...* op.cit., s. 23
- ⁹ J. Papuzińska: *Literatura popularnonaukowa.* W: *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania.* Warszawa WSP 1978
- ¹⁰ M. Dobryniowska: *Literatura...* op.cit., s. 7
- ¹¹ Tamże, s. 7